

<https://doi.org/10.18778/0208-6050.71.03>

Witold Jarno

PRZYGOTOWANIA OKRĘGU GENERALNEGO ŁÓDŹ DO PRZEJŚCIA NA ORGANIZACJĘ POKOJOWĄ W 1921 r.

Wraz z podpisaniem 12 października 1920 r., przez delegacje Polski i Rosji Radzieckiej, preliminarium pokojowych i rozejmu w działaniach wojennych, nastąpił nowy okres w dziejach WP¹. Przed naczelnymi władzami wojskowymi stanęła konieczność opracowania planów pokojowej organizacji armii, przeprowadzenia jej demobilizacji oraz przestawienia działalności na stopę pokojową. Było to konieczne, gdyż niemal milionowa armia pochłaniała pod koniec 1920 r. 58% ogólnych wydatków państwa, co było ogromnym obciążeniem dla zniszczonego wojną kraju, którego sytuacja gospodarcza przedstawiała się w owym czasie wręcz katastrofalnie². Zacołanie wynikłe z polityki państw zaborczych oraz działania wojenne spowodowały wielkie straty w majątku narodowym. Ich sumę okraślono na 10 mld franków w złocie³. Dlatego też odradzające się państwo polskie, chcąc owe szkody usunąć, musiało położyć zasadniczy nacisk na wydatki na odbudowę zniszczonego kraju.

Już wczesną jesienią 1920 r. władze wojskowe podjęły czynności zmierzające do opracowania planów pokojowej organizacji armii. W tym celu Naczelny

¹ Artykuł jest fragmentem szerszego opracowania dotyczącego historii OK IV, dlatego też wiele spraw zostało tu jedynie zasygnalizowanych. W pracy zastosowano następujące skróty: BArt – Brygada Artylerii, BJ – Brygada Jazdy, BP – Brygada Piechoty, CAW – Centralne Archiwum Wojskowe, dac – dywizjon artylerii ciężkiej, DOGŁ – Dowództwo Okręgu Generalnego Łódź, DOK IV – Dowództwo Okręgu Korpusu nr IV Łódź, DP – Dywizja Piechoty, Dz.Rozk. – Dziennik Rozkazów, MSWojsk – Ministerstwo Spraw Wojskowych, NDWP – Naczelne Dowództwo Wojska Polskiego, OG – Okręg Generalny, OGŁ – Okręg Generalny Łódź, OK – Okręg Korpusu, OK IV – Okręg Korpusu nr IV Łódź, pac – pułk artylerii ciężkiej, pap – pułk artylerii polowej, pp – pułk piechoty, pSK – pułk Strzelców Kaniowskich, psk – pułk strzelców konnych, pszwol – pułk szwoleżerów, puł – pułk ułanów i WP – Wojsko Polskie.

² W. Krzyżanowski, *Wydatki wojskowe Polski w latach 1918–1939*, Warszawa 1976, s. 31.

³ E. Kwiatkowski, *Postęp gospodarczy Polski*, Warszawa 1928, s. 8.

Wódz Józef Piłsudski powołał specjalną komisję, która przygotowała pierwszy projekt. Zakładał on, że kraj będzie podzielony na siedem OG, które w razie wojny przekształciłyby się w siedem armii. Były to OG: Warszawa, Lublin, Wilno, Łódź, Kraków, Lwów i Poznań. Natomiast istniejące dotąd OG Kielce i Pomorze miały zostać zlikwidowane, a ich obszar wcielony do pozostałych okręgów. Na terenie każdego z nich miały stacjonować po trzy dywizje piechoty i jedna brygada jazdy (łącznie przewidywano istnienie dwudziestu jeden dywizji piechoty i siedmiu brygad jazdy). Początkowo planowano utrzymanie istniejącej dotychczas struktury organizacyjnej dywizji piechoty – dwie brygady po dwa pułki piechoty oraz brygada artylerii licząca dwa pułki (po jednym pap i pac)⁴. Na obszarze OGL, powiększonego o rejon Kielc, miały stacjonować trzy dywizje: 2. w Kielcach, 4. we Włocławku i 10. w Łodzi oraz jedna brygada jazdy, lecz jej numeru i składu nie udało się ustalić⁵.

Projekt ten, w wyniku rozmów polsko-francuskich w Paryżu, dotyczących podpisania przez obie strony konwencji wojskowej, został niebawem zmieniony. Było to efektem faktu, iż w podpisanej 19 i 21 lutego 1921 r. konwencji, strona polska (w zamian za obietnicę udzielenia jej pomocy w razie wojny z Niemcami i Rosją Radziecką oraz za przyznaną pożyczkę zbrojeniową w wysokości 400 mln franków) zobowiązała się do utrzymania w czasie pokoju trzydziestu dywizji piechoty i dziesięciu brygad jazdy. Spowodowało to korektę pierwotnego projektu pokojowej organizacji WP według francuskiego systemu trójkowego⁶. Polegała ona na tym, że dywizje przeszły z systemu dwudzielnego na trzypułkowy, przy jednoczesnej likwidacji istniejących dotąd brygad. Ponadto, ze składu dywizji wyłączono artylerię ciężką, kawalerię dywizyjną i batalion saperów. Zgodnie z nowym projektem dywizje miały się składać z: dowództwa, trzech pułków piechoty oraz jednego pułku artylerii. W obliczu tych zmian okazało się, iż dotychczasowy podział kraju na siedem OG okazał się niewystarczający „tak pod względem operacyjnym, jak i administracyjnym”⁷. Zwiększenie liczby dywizji spowodowało konieczność powiększenia liczby OG do dziesięciu, tak aby w każdym okręgu stacjonowały po trzy z nich oraz jedna brygada jazdy. Całość sił zbrojnych na stopie pokojowej miała liczyć 17 tys. oficerów i 272 tys.

⁴ M. Cieplewicz, *Przejście Wojska Polskiego w 1921 r. na stopę pokojową oraz jego kadry i budżet w pierwszej połowie lat dwudziestych*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1988, t. 33, s. 280; E. Krawczyk, *Demobilizacja i pokojowa organizacja Wojska Polskiego w latach 1920–1921*, Warszawa 1971, s. 140–142.

⁵ CAW, Oddz. I NDWP, sygn. I.301.7, t. 105. Plan dyslokacji pokojowej WP z września 1920 r.

⁶ J. Ciałowicz, *Polsko-francuski sojusz wojskowy 1921–1939*, Warszawa 1970, s. 43–45; M. Cieplewicz, P. Stawecki, *Wojskowość polska w latach 1921–1926*, [w:] *Zarys dziejów wojskowości polskiej w latach 1864–1939*, red. P. Stawecki, Warszawa 1990, s. 414–415; P. Stawecki, *Polityka wojskowa Polski 1921–1926*, Warszawa 1981, d. 68–70.

⁷ M. Cieplewicz, *Przejście Wojska Polskiego...*, s. 281.

szeregowych, przy czym zgodnie z opracowanymi proporcjami, jeśli całość piechoty przyjąć za 1, to na inne rodzaje broni winno przypadać: artyleria – 1/2, kawaleria i wojska techniczne – po ok. 1/4, żandarmeria – ok. 1/20, tabory – ok. 1/24 oraz wyższe dowództwa i służby – po ok. 1/30⁸. Łącznie WP miało składać się z: 90 pułków piechoty, 40 pułków jazdy (w tym: 3 pułki szwoleżerów, 27 pułków ułanów i 10 pułków strzelców konnych), 1 pułku czołgów, 30 pułków artylerii polowej, 10 pułków artylerii ciężkiej, 10 dywizjonów artylerii konnej, 1 pułku artylerii górskiej, 1 pułku artylerii najcięższej, 1 dywizjonu artylerii przeciwlotniczej, 10 pułków saperów, 1 batalionu mostowego, 1 batalionu maszynowego, 3 pułków łączności, 3 pułków kolejowych, 3 pułków lotniczych, 10 dywizjonów samochodowych, 10 taborowych i 10 żandarmerii oraz 1 batalionu chemicznego. Zgodnie z nową organizacją dowództwa dywizji piechoty i brygad jazdy miały kierować szkoleniem i przygotowaniem do wojny podległych im oddziałów, natomiast sprawami administracyjnymi mieli zajmować się dowódcy okręgów poprzez kierowników rejonów administracyjnych. Wyłączone ze składu dywizji bataliony saperów, szwadrony kawalerii dywizyjnej oraz artylerię ciężką zamierzono wcielić do organizowanych na szczeblu okręgowym pułków artylerii ciężkiej, saperów i strzelców konnych⁹.

Te założenia opracowano wiosną 1921 r., lecz do ich wprowadzenia w życie niezbędne było dokonanie demobilizacji WP. Po zawarciu rozejmu w październiku 1920 r. liczyło ono łącznie 1 092 000 ludzi. Był to tzw. stan żywnościowy, który obejmował oprócz żołnierzy, także i rodziny oficerów, robotników wojskowych, urzędników cywilnych zatrudnionych na etatach wojskowych oraz jeńców. Przed przejściem armii na nową organizację, należało ją zmniejszyć do niecałych 300 tys., gdyż na utrzymanie liczniejszego wojska państwa nie było stać. Pierwsze prace demobilizacyjne nastąpiły już w końcu sierpnia 1920 r., kiedy to rozpoczęto zwalnianie z szeregów armii (poprzez bezterminowe urlopowanie) młodocianych, ochotników, uczniów szkół średnich, studentów, urzędników państwowych, nauczycieli oraz osób niezbędnie potrzebnych do odbudowy zniszczonego kraju. Ogółem do 1 grudnia 1920 r. zwolniono tą drogą ok. 215 tys. żołnierzy, co stanowiło 22% ogółu armii¹⁰. Spośród tej liczby do 1 października 1920 r. urlopowano bezterminowo na obszarze OGŁ łącznie 34 283 ludzi, w tym: 9464 z roczników 1890–1892, 19 429 z roczników 1885–1889 i urodzonych po 30 lipca 1902 r. oraz 5390 z roczników 1896–1901, co stanowiło ok. 17% ogółu zwolnionych¹¹.

⁸ Tamże, s. 281–282.

⁹ CAW, DOK IV, sygn. I.371.4, t. 3 i 14. Plan przejścia DOGŁ z organizacji obecnej na organizację pokojową i przemianowanie na DOK nr IV z 26.09.1921 r.

¹⁰ E. Krawczyk, dz. cyt., s. 79.

¹¹ CAW, Oddz. I Sztabu MSWojsk, sygn. I.300.7, t. 189. Wykaz bezterminowo urlopowanych poborowych i żołnierzy na obszarze OGŁ do 1.10.1920 r.

Po zakończeniu wstępnej fazy demobilizacji, ogólny stan armii uległ istotnemu zmniejszeniu, lecz w celu osiągnięcia zakładanego poziomu liczebnego WP (mającego wynosić ok. 300 tys. ludzi), należało przeprowadzić zasadniczą demobilizację szeregów sił zbrojnych.

Tabela 1

Ogólny stan liczebny armii na obszarze krajowym 1 grudnia 1920 r.

Okręg Generalny	Stan żywnościowy (oficerowie i szeregowi)	Stan bojowy (oficerowie i szeregowi)
Warszawa	97 627	37 527
Lublin	36 986	15 690
Kielce	32 876	20 030
Łódź	27 379	14 432
Kraków	60 792	27 980
Lwów	52 838	29 675
Poznań	60 971	32 438
Pomorze	42 463	23 592
Ogółem	411 932	201 364

Źródło: CAW, Oddz. I Sztabu MSWojsk, sygn. I.300.7, t. 124. Stany liczebne armii w kraju w dniu 1.12.1920 r.

Zasadniczą demobilizację rozpoczęto dopiero na przełomie 1920 i 1921 r. na podstawie uchwały Rady Ministrów z 9 grudnia. Zgodnie z nią do wiosny 1921 r. w wojsku miało pozostać zasadniczo pięć roczników (1896–1900). Za szybką demobilizacją opowiadał się rząd, natomiast NDWP wyrażało obawę o ostateczne wyniki rokowań pokojowych i liczyło się z ewentualnym wznowieniem działań wojennych. Dlatego też jego głównym celem w okresie przejściowym (do czasu zawarcia traktatu pokojowego) było zachowanie zdolności bojowej armii. Sytuacja uległa zasadniczej zmianie po traktacie ryskim, gdyż znikła obawa ponownego wybuchu wojny. Odtąd dalsze rozkazy demobilizacyjne wydawało już samodzielnie MSWojsk, które kierowało procesem reorganizacji i przejścia WP na stopę pokojową. Dlatego też ustalało ono na bieżąco zasięg oraz tempo demobilizacji, tak by nie wprowadziła ona chaosu w skomplikowanym procesie reorganizacji sił zbrojnych¹². Od 12 października 1920 r. do 15 marca 1921 r. z szeregów wojska zwolniono 2673 oficerów i 487 594 szeregowych, co stanowiło ok. 50% stanu armii z października 1920 r., ogółem do 30 listopada demobilizacja objęła zaś 795 987 żołnierzy. Po jej zakończeniu, w grudniu 1921 r., stan WP wynosił ok. 18,5 tys. oficerów i ok. 260 tys.

¹² E. Krawczyk, dz. cyt., s. 24; tenże, *Program demobilizacji Wojska Polskiego w 1920 r.*, „Zeszyty Naukowe WAP” 1967, seria historyczna, z. 48, s. 146–149.

szeregowych. Dopiero po przeprowadzeniu poboru wiosennego (rocznika 1901) ogólny stan liczebny sił zbrojnych został doprowadzony do wspomnianego wyżej etatu pokojowego¹³. Niestety, brak danych liczbowych o przeprowadzonej demobilizacji na obszarze OGŁ nie pozwala rozwinąć szerzej tego tematu. Pewne wyobrażenie o niej daje tab. 2, która pokazuje spadek liczby żołnierzy w OGŁ w porównaniu z grudniem 1920 r.

Tabela 2

Ogólny stan liczebny armii na obszarze krajowym 1 czerwca 1921 r.

Okręg Generalny	Stan żywnościowy w tys.	Stan bojowy w tys.
Warszawa	55 890	12 114
Lublin	32 725	13 740
Białystok	9 274	2 727
Kielce	20 585	10 257
Łódź	23 118	10 420
Poznań	68 322	32 832
Kraków	50 180	19 281
Lwów	55 056	17 288
Pomorze	29 962	13 246
Ogółem	345 112	131 905

Źródło: CAW, Oddz. I Sztabu MSWojsk, sygn. I.300.11, t. 14. Wykaz stanu liczebnego armii w kraju 1.06.1921 r.

Trzeba tu dodać dla wyjaśnienia, że dane zawarte w tab. 2 dotyczą tylko części armii znajdującej się w owym czasie na tzw. obszarze krajowym, podległym dowódcom poszczególnych OG. Pominięto tu stany liczebne wojska na obszarze frontowym, który został definitywnie zlikwidowany latem 1921 r. Po tym fakcie, w końcowym okresie demobilizacji, ogólny stan WP, podlegającego dowódcom OG, 31 lipca 1921 r. przedstawia tab. 3.

Demobilizacja armii była przedsięwzięciem trudnym, gdyż trzeba było zgrać w czasie wszystkie działania z tego zakresu, aby uniknąć ewentualnego chaosu. Innym niezmiernie ważnym problemem wiążącym się z tym zagadnieniem był powrót zwalnianych żołnierzy i oficerów do życia cywilnego. W bardzo wielu przypadkach nie było dla nich żadnego zajęcia, co powodowało ogromne rozgoryczenie i rozczarowanie. Zjawisko to pogłębiał fakt, iż w rzeczywistości duża część zwalnianych z wojska nie umiała praktycznie nic innego poza „wojaczka” i tym trudniej szło im przystosowanie się do życia w nowych warunkach. Problem ten nie ominął także i OGŁ, w którym – pomimo podejmowania przez władze wojskowe i cywilne odpowiednich działań (np. organizowanie kursów dokształcających, nauka nowego zawodu czy też pomoc w poszukiwaniu pracy) nie udało się go rozwiązać.

¹³ M. Cieplewicz, dz. cyt., s. 279.

Tabela 3

Wykaz stanu liczebnego armii z 31 lipca 1921 r.

Okręg Generalny	Oficerowie i urzędnicy wojsko	Chorążowie	Szeregowi	Konie
Warszawa	4 122	251	39 855	9 047
Kielce	1 252	37	19 375	3 088
Poznań	2 758	510	39 318	12 299
Pomorze	1 733	152	23 301	5 575
Łódź	1 197	87	15 637	3 803
Kraków	2 935	155	32 330	10 669
Lwów	3 698	229	45 656	12 652
Lublin	1 676	123	26 888	8 212
Białystok	667	39	6 475	2 115
Ogółem	20 038	1 583	248 835	67 390

Źródło: CAW, Departament Techniczny MSWojsk, sygn. I.300.41, t. 200. Wykaz stanu liczebnego armii z 31.07.1921 r.

Wiosną 1921 r. na teren OGŁ zaczęły powracać z frontu organizacyjnie przynależne do niego oddziały 4. i 10. DP oraz tymczasowo tu skierowanej IX BJ. Jako pierwsza przybyła pod koniec lutego IX BJ dowodzona przez płk. Eugeniusza Ślaskiego. W jej skład wchodziły trzy jednostki, które dyslokowano następująco: w Kaliszu – dowództwo brygady i 25. Pułk Ułanów Wielkopolskich (mjr Romuald Bogusz), we Włocławku – 27. puł¹⁴ (mjr Adam Zakrzewski) oraz w Płocku (a więc na obszarze OG Warszawa) – 201. pszwol¹⁵ (ppłk Stefan Hanka-Kulesza). Brygada została podporządkowana bezpośrednio dowódcy OGŁ wraz z pułkami organizacyjnie przynależnymi do niej, z wyjątkiem 201. pszwol (ten podlegał dowódcy OG Warszawa)¹⁶. Jako kolejna przybyła pod koniec marca 10. DP, która została rozmieszczona w Łodzi (dowództwo dywizji, XX BP i X BArt, 28. i 31. pSK, 10. pap oraz tabory i zakłady dywizyjne), Kaliszu (dowództwo XIX BP i 29. pSK), Skierniewicach (10. pac oraz tymczasowo I i III batalion 30. pSK) i Tomaszowie Maz. (II batalion 30. pSK)¹⁷. Nieco później, bo dopiero 1–7 lipca przybyła z terenu OG Warszawa 4. DP, którą dyslokowano we Włocławku (dowództwo dywizji, VII BP i IV BArt, 14. pp oraz 4. pap),

¹⁴ Wcześniej nosił on nazwę 203. Ochotniczego Pułku Ułanów, który z kolei został sformowany przez szwadron zapasowy 3. puł w Kaliszu na przełomie lipca i sierpnia 1920 r.

¹⁵ W 1922 r. przemianowany na 3. Pułk Szwoleżerów Mazowieckich.

¹⁶ CAW, Dz.Rozk. DOK IV. Rozkaz tajny nr 15 z 5.03.1921 r., poz. 2.

¹⁷ CAW, Oddz. V Sztabu MSWojsk, sygn. I.300.11, t. 14. Rozkaz o ściągnięciu do kraju 8. i 10. DP do nowych rejonów dyslokacji z 24.03.1921 r.

Kutnie (dowództwo VIII BP i II batalion 37. pp), Łowiczu (10. pp), Łęczycy (I i III batalion 37. pp), Koninie (dowództwo oraz I i II batalion 18. pp), Łodzi (III batalion 18. pp – tymczasowo) oraz Kaliszu (4. pac – przemianowany w marcu 1921 r. na 4. dac)¹⁸.

Pułki 4. i 10. DP przyjęły składy i etaty pokojowe do 15 kwietnia 1921 r. (por. tab. 4). Również do tego czasu zostały zlikwidowane zakłady gospodarcze obu dywizji, dowództwa dworców w Koluszkach, Włocławku, Skierniewicach i Kole, stacje zborne okręgu łódzkiego oraz kadry batalionów zapasowych wojsk wartowniczych i etapowych¹⁹. Ponadto w tymże miesiącu zredukowano do stanu pokojowego 4 dywizjon żandarmerii, szwadron zapasowy żandarmerii przemianowano na kadrę szwadronu zapasowego, zlikwidowano skład broni i warsztat rusznikarski w Łodzi, parki i warsztaty uzbrojenia 4. i 10. DP, szpitale koni tychże dywizji oraz okręgowy zapas koni w Łodzi²⁰.

Tabela 4

Stan liczebny 4. i 10. DP oraz IX BJ 1 czerwca 1921 r.

Jednostka	Stan żywnościowy	Stan bojowy
4. DP	6 455	3 545
w tym m. in.: 10 pp	993	595
14 pp	1 085	699
18 pp	1 531	802
37 pp	1 453	586
10. DP	8 597	4 982
w tym m. in.: 28 pSK	1 651	1 250
29 pSK	1 219	809
30 pSK	1 467	785
31 pSK	2 358	1 698
IX BJ	884	496
w tym m. in.: 25 puł	466	305
27 puł	319	173
(o 201 pszwol brak danych)		

Źródło: CAW, Oddz. V Sztabu MSWojsk, sygn. I.300.11, t. 14. Wykaz stanu liczebnego armii w kraju z dnia 1.06.1921 r.

¹⁸ CAW, Dz.Rozk. DOK IV. Rozkaz tajny nr 42 z 19.05.1921 r., poz. 1.

¹⁹ CAW, Oddz. V Sztabu MSWojsk, sygn. I.300.11, t. 14. Rozkaz o likwidacjach i redukcjach w OGŁ w związku z demobilizacją z 2.04.1921 r. i 18.04.1921 r. oraz rozkaz o przynależności dowództw wojsk, służb i zakładów do oddziałów zapasowych pod względem demobilizacji personalnej z 28.09.1921 r.

²⁰ Tamże.

Pułki piechoty i jazdy były demobilizowane przez własne oddziały zapasowe. Również i inne pododdziały specjalistyczne były redukowane lub likwidowane przez np. tabory dywizyjne 4. i 10. DP oraz w przypadku IX BJ przez szwadron zapasowy 4. dywizjonu taborowego, urzędy gospodarcze i piekarnie polowe tychże jednostek przez Okręgowy Urząd Gospodarczy w Łodzi, a zakłady sanitarne na obszarze OGŁ przez kompanię zapasową sanitarną nr 4²¹.

Na przełomie lutego i marca 1921 r., w związku z likwidacją drugich dywizjonów w pułkach artylerii ciężkiej (oprócz 1., 2., 3., 5., 6. i 14. pac), dywizjony te przemianowano na samodzielne dywizjony artylerii ciężkiej, natomiast baterie zapasowe 4. i 10. pac na baterie zapasowe 4. i 10. dac²². 27 maja wszystkie oddziały zapasowe 4. i 10. DP zostały z kolei przemianowane na kadry batalionów względnie baterii zapasowych²³. W czerwcu 1921 r. nastąpiła zmiana dyslokacji 30. pSK, która wiązała się z opuszczeniem obszaru OGŁ przez tę jednostkę. Między 14 a 16 czerwca dowództwo pułku oraz I i III batalion przeniosły się ze Skierniewic do Warszawy (koszary w Cytadeli), kadra i II batalion pozostały zaś nadal w Tomaszowie Maz. (do 1924 r.). Wiosną 1921 r. przybył na teren okręgu łódzkiego 4. psk (znad granicy polsko-litewskiej), który po przejściu na organizację pokojową i zreorganizowaniu miał się stać kawalerią dywizyjną dla dywizji piechoty mających swe garnizony na obszarze OGŁ. Został on początkowo rozlokowany we Włocławku, a od maja tr. w Zgierzu, by jesienią przenieść się ostatecznie do Płocka (na obszarze OK I)²⁴.

W końcu lipca 1921 r. naczelne władze wojskowe skierowały IX BJ stacjonującą na terenie OGŁ do dyspozycji 2 Armii. W związku z tym 25. puł (3 sierpnia) i dowództwo brygady (5 sierpnia) opuściły Kalisz, natomiast 27. puł (15 sierpnia) Włocławek. Brygada ta przestała tym samym podlegać dowódcy OGŁ²⁵. Dokładne przedstawienie demobilizacji w OGŁ jest jednak niemożliwe z powodu braku danych, toteż trzeba się ograniczyć do tych kilku – wspomnianych wyżej – faktów.

Z demobilizacją sił zbrojnych związane było ich przejście na organizację pokojową. Szczególnie od połowy 1921 r. oba te procesy były ściśle ze sobą powiązane, gdyż bez zakończenia demobilizacji dalsza reorganizacja WP byłaby niemożliwa. W 1921 r. ukończono co prawda tylko demobilizację personalną (materialną dopiero w 1924 r.), lecz była ona wystarczająca do tego, by zredukowaną armię przestawić na „tory pokojowe”. Nowa koncepcja

²¹ Tamże.

²² CAW, Rz.Rozk. DOK IV. Rozkaz nr 29 z 5.03.1921 r., poz. 6.

²³ Tamże. Rozkaz nr 78 z 3.06.1921 r., poz. 3.

²⁴ Tamże. Rozkaz tajny nr 28 z 13.04.1921 r., poz. 1 i rozkaz tajny nr 45 z 26.05.1921 r., poz. 3.

²⁵ Tamże. Rozkaz nr 114 z 16.08.1921 r., poz. 12 i rozkaz nr 120 z 27.08.1921 r., poz. 7.

pokojowej struktury WP została opracowana – o czym była już mowa – w lutym 1921 r. i od tego czasu czyniono przygotowania do jej wprowadzenia w życie. Nastąpiło to zgodnie z rozkazem ówczesnego ministra spraw wojskowych gen. por. Kazimierza Sosnkowskiego z 22 sierpnia²⁶. Przyjęto w nim zasadę, w myśl której dowództwa OG miały przeprowadzić reorganizację wszystkich dowództw, jednostek i zakładów znajdujących się na podległym im obszarze, bez względu na to, czy dana formacja będzie w przyszłości należała do tego samego OG, czy też zostanie włączona do innego. Dowódcy okręgów mieli dołożyć wszelkich starań, aby przebiegła ona planowo, składnie i szybko. Winna się ona ostatecznie zakończyć przed nadejściem zimy, tak aby do tego czasu wszystkie jednostki wojskowe znalazły się w swych pokojowych garnizonach. Ogólna zasada nowej organizacji WP opierała się na założeniu, że podział terytorialny stworzony został dla celów uzupełniania siły zbrojnej, jej administrowania, mobilizacji, przysposobienia rezerw i że jest on niezależny od organizacji i dyslokacji jednostek bojowych, gdyż ta odpowiadać musiała potrzebom obrony państwa. Obszar Polski został podzielony na dziesięć OK: I – Warszawa, II – Lublin, III – Białystok (potem Grodno), IV – Łódź, V – Kraków, VI – Lwów, VII – Poznań, VIII – Toruń, IX – Brześć n. Bugiem i X – Przemyśl. Spowodowało to istotne zmiany granic poszczególnych okręgów, szczególnie widoczne w przypadku okręgu łódzkiego. Reorganizacja armii miała nastąpić w trzech etapach: 1) okres wstępny od 22 sierpnia do 2 października 1921 r.; 2) pierwsza faza od 2 października do 5 listopada 1921 r.; 3) druga faza od 6 do 30 listopada²⁷.

W okresie wstępnym dowództwa OG miały podjąć działania zmierzające do ułatwienia wykonania planu reorganizacji. W tym czasie miały one sformować brakujące dowództwa nowo formowanych dywizji, a już istniejące zredukować do etatów pokojowych. Utworzono wówczas także dowództwa nowo formowanych pułków: artylerii polowej, artylerii ciężkiej, strzelców konnych i saperów. W OGŁ powstały zgodnie z tym dowództwa – 26. DP, 26. pap, 4. pac, 4. psk oraz 4. pułku saperów, przewidziane organizacyjnie dla mającego powstać OK IV. Zlikwidowano zaś dowództwa brygad artylerii oraz nieprzewidziane w nowej organizacji dowództwa lokalne.

Drugim okresem była tzw. faza pierwsza, w trakcie której zorganizowano nowe dywizje i zlikwidowano istniejące dotąd dowództwa brygad piechoty, a na ich miejsce sformowano dowództwa piechoty dywizyjnej dla poszczególnych dywizji. Zreorganizowano wówczas całą artylerię oraz utworzono nowe pułki i dywizjony, a także przegrupowano istniejące pułki piechoty

²⁶ CAW, Oddz. I Sztabu Głównego, sygn. I.303.3, t. 31. Rozkaz o przejściu sił zbrojnych z organizacji obecnej na organizację pokojową z 22.08.1921 r.

²⁷ Tamże; CAW, DOK IV, sygn. I.371.4, t. 3 i 14. Plan przejścia DOGŁ z organizacji obecnej na organizację pokojową i przemianowanie na DOK IV z 26.09.1921 r.

i połączono je w nowe związki dywizyjne (po trzy w każdym okręgu)²⁸. Jednocześnie zreorganizowano również wojska saperskie, samochodowe, taborowe, broń pancerną, kawalerię dywizyjną, służbę zdrowia, weterynarii, intendenty, uzbrojenia i sprawiedliwości.

Reorganizację WP zakończono w trakcie tzw. drugiej fazy, kiedy to zajęto się władzami terytorialnymi, likwidując OG i powołując zamiast nich dziesięć OK, które przystąpiły niezwłocznie do organizowania rejonów służb intendenty, zdrowia i sprawiedliwości. W tej fazie dokończono także reorganizację żandarmerii, wojsk łączności i kolejowych oraz rozpoczęte w poprzednim okresie przekształcenia pozostałych struktur broni i służb, a 15 listopada 1921 r. formalnie zlikwidowano istniejący dotychczas OGŁ i utworzono w jego miejsce – zgodnie z planem organizacji pokojowej – OK IV, który rozpoczął nowy etap w historii łódzkiego okręgu wojskowego²⁹.

Witold Jarno

THE PREPARATIONS OF THE ŁÓDŹ GENERAL DISTRICT TO THE CONVERSION INTO A PEACE FOOTING IN 1921

This article deals with the process of preparations of Łódź General District of the Polish Army for the conversion from the war organisation that obliged in 1921 to the peace time structures. The author highlights as well the process of demobilisation of the military forces on the territory of the District.

First the progress of the works aiming at the preparation of the plans of the organisation of the army on a peace footing as well as the conversion of the infantry divisions from the system of two brigades to the system of three regiments (a division was then composed of three infantry regiments instead of four in two brigades like so far) and augmentation of their numbers to thirty was showed. Then there was described the process of demobilisation of the military forces that was inevitable for the adoption of the peace time structure of the army. Due to the lack of the historical sources that issue as far as the Łódź General District is concerned was presented only in general terms. The demobilisation of the 4th and 10th Infantry Division that belonged to the District was the only process considered in a more detailed way. The article is summoned up with the presentation of the general principles of the process of the implementation of the peace time structure of the Polish Army that took place in the autumn 1921 and with the description of all its phases.

²⁸ Zgodnie z tym zreorganizowano jednostki piechoty i artylerii OGŁ. Po zakończeniu procesu reorganizacji w skład powstałego w listopadzie 1921 r. OK IV weszły: 7 DP – 25; 27. i 74. pp (poprzednio należała organizacyjnie do OG Kielce), 10. DP – 28., 30. i 31. pSK oraz 26. DP – 10., 18. i 37. pp, natomiast podlegająca do jesieni 1921 r. OGŁ 4. DP została później podporządkowana OK VIII.

²⁹ Zob. przyp. 27.